

DIVORȚUL LA ROMÂNII DIN TRANSILVANIA SECOLULUI XVIII. EXIGENȚELE BISERICII ȘI NOUA ATITUDINE A STATULUI REFORMIST

Integrat ciclului vieții familiale divorțul este un moment extrem de important în măsură de a releva efecte și determinații inedite privind structura familială, relațiile matrimoniale și interumane. În accepțiunea modernă a termenului, divorțul este recunoscut azi ca un aspect important al comportamentului social și familial, relevantor de antagonisme între soți cât și de tensiuni sociale. Dicționarul de sociologie definește divorțul ca o ruptură legală a căsătoriei, ca o modalitate prescrisă social și legal de soluție¹. Divorțul nu este un simplu eveniment ci un proces adesea traumatizant care include mai multe aspecte: emoțional, (manifestarea divergențelor dintre parteneri, deteriorarea raporturilor afective) legal, (pronunțarea disoluției căsătoriei de către o instanță autorizată) economic, (divizarea proprietății) psihic (dobândirea autonomiei psihice față de fostul partener). În perioada contemporană divorțul sau ruptura reprezintă efectul constatării unei neînțelegeri mutuale în vreme ce în segmentul cronologic supus analizei în lucrarea de față - sfârșitul secolului XVIII - a triumfat principiul divorțului sancțiune, ajuns necesar datorită culpei unuia dintre parteneri.

Legislațiile europene occidentale ale sfârșitului de secol XVIII și ale secolului al XIX-lea au făcut posibil divorțul, dar în principiu au favorizat soțul² și în general au impus proceduri lungi și greoaie care răspundeau dezideratelor de menținere a unei ordini morale și sociale. Separarea bunurilor și cea trupească reprezenta o soluție a timpurilor care nu mai satisfăcea: o dată despărțiți soții nu se mai puteau recăsători căzând astfel pradă libertinajului care inducea o stare de dezordine morală deloc benefică statului³.

Fenomen complex, cu multiple implicații – în special economice și mai puțin psihice pentru perioada analizată – divorțul avea conotația unei morți morale⁴ și nu a unui eșec matrimonial, accepțiune cu care este obișnuită societatea zilelor noastre.

Raportându-ne la realitățile din spațiul Transilvaniei sfârșitului de secol XVIII nu trebuie să pierdem din vedere câteva aspecte care conferă un caracter specific acestui spațiu geo-politic: caracterul preponderent rural al societății românești, importanța tradițiilor care reflectă o anumită doză de conservatorism, nivelul intelectual extrem de scăzut, precum și rolul deosebit pe care biserica continuă să-l revendice în viața individului și a comunității. Transilvania integrată spațiului sud-est-european se circumscrie unei arii geo-politice și culturale în care mutațiile revoluționare ale Luminilor au caracter mai moderat. Nu putem vorbi de o imobilitate a societății românești transilvănene vis-a-vis de toate aceste transformări dar receptarea, asimilarea și reacția în fața unor principii novatoare în special în segmentul vieții private se produce mai lent, rezultatele fiind cel mai bine vizibile în decursul secolului al XIX-lea o dată cu emanciparea funcțiilor psihice ale individului.

Într-o problemă încă atât de controversată la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cea a divorțului, atât biserica cât și puterea civilă au acceptat cu reticență desfacerea căsătoriei ilustrată prin condițiile severe ce au reglementat separarea definitivă a soților și durata unui asemenea proces. În ansamblul acțiunilor de modelare a conștiințelor și comportamentelor, de asigurare a unui climat moral bazat pe virtuțile creștine, colaborarea stat-biserică reclamată de necesitatea modernizării societății în general, a fost permanentă și a avut efecte benefice în vederea unui control eficient al comunităților.

¹ Gilles Ferrol, *Dicționar de sociologie*, Ed. Polirom, Iași, 1998, p. 61.

² R. G. Phillips, *Le divorce en France a la fin du XVIII-e siècle*, în *Annales. ESC* 34, nr. 2, 1979, p. 385.

³ Michel Vovelle, *Omul Luminilor*, Iași, 2000, p. 294.

⁴ Ilie Moldovan, *Adevărul și frumusețea căsătoriei*, Alba Iulia, 1996, p. 168. (în continuare abreviat *Adevărul.*)

În concepția Luminilor, familia devenea o problemă de stat exprimând obiectul unui set legislativ care reflectă clar intenția acaparării unui spațiu gestionat până atunci în exclusivitate de către Biserică. Reformismul iosefin s-a integrat acestui deziderat general specific secolului al XVIII-lea, idee argumentată prin bogatul pachet legislativ care a încercat o reglementare a chestiunilor legate de segmentul vieții private matrimoniale. Un mare accent s-a pus în epocă pe instrucția preoților deveniți în practică translatorii mesajului reformist la nivelul maselor în rândul cărora analfabetismul rămâne una din tarele epocii. Circulare adresate episcopilor, ca principal instrument al noii pedagogii, dau cel mai bine măsura acestei colaborări și gradul exact al transferului de autoritate în domeniul vieții matrimoniale.

În ciuda progresului indiscutabil al veacului XVIII, Luminile transilvănene au păstrat asupra căsătoriei viziunea de pace –autorizarea sexualității și implicit disciplinarea ei. Atitudinea potrivnică de rupere a păcii era tratată ca un scandal, ca o ieșire din ordine și sancționată în mod drastic de către morala publică în primul rând, care acționa printr-un oprobriu puternic la adresa celor “răzvrățiți”. “Taina cununiei după credința poporului român de jos, e o taină atât de mare și de sfântă că pre cei ce au apucat o dată a se uni prin dânsa nimeni nu poate să-i despărțească fără numai unicul Dumnezeu prin moarte ... la poporul de jos, la țărani despărțania provine foarte rar, am putea zice mai deloc ... și dacă s-a făcut poporul o privește cu indignare și dispreț”⁵.

În ciuda moralei foarte puternice specifice de regulă unei societăți cu caracter rural, existența divorțului probat prin dosare de arhivă pe segmentul cronologic al sfârșitului de secol XVIII, argumentează ideea de cuplu ca celulă originară ale cărei forțe constitutive sunt două ființe ce ascultă de legi diferite, proprii fiecăruia⁶. Dezorganizarea vieții amoroase, comportamentul sexual haotic, ignoranța sunt certificate ca realități ale epocii care au reclamat o intervenție hotărâtă în domeniu. “Nici chiar sifilisul, pedeapsa firească pentru relațiile sexuale oprite, atât de răspândit printre vlahii de ambele sexe, nu-i poate determina să-și pună să-și pună frâu poftelor lor”⁷. Cercetarea unor cauze matrimoniale circumscrise unui anumit tipar clasic caracterizat prin violența conjugală, abandonarea domiciliului, căsătoria silită, tentativă de crimă asupra unuia dintre parteneri⁸, am considerat-o totuși insuficientă la stadiul actual pentru a putea trage concluzii bine argumentate referitoare la respectarea practică a prescripțiilor oficiale în Transilvania sfârșitului de secol XVIII.

Un rol important în educația maselor l-au revendicat elitele vremii caracterizate de o dublă formație: intelectuală și confesională. Accentul discursului lor (Petru Maior, Samuil Micu, Gheorghe Șincai) calchiat pe cel oficial al puterii civile a căzut pe respectarea valorilor morale ca o condiție esențială a emancipării răspunzând astfel dezideratului general de creare a unui climat social sănătos în beneficiul statului și al individului. Principalele lor scrieri care vizează acest aspect: Petru Maior “*Predici sau Învețeturi la toate Duminecile și sărbătorile anului*”, “*Didahii adecă învățături pentru creșterea fiilor la îngropăciunea pruncilor morți*”, Samuil Micu “*Despre căsătorie*”, “*Theologhie dogmatică și moralicească despre taina căsătoriei*”, Gheorghe Șincai, “*Lucrările tainei căsătoriei*” reflectă o atitudine care înglobează atât ecouri ale unei viziuni tradiționaliste despre familie și relațiile din cadrul cuplului cât și influențele moderne care puneau la temelia raporturilor matrimoniale elementul novator al respectului reciproc. “Dumnezeu a supus pe muiere ascultării bărbatului ca pe un vas mai slab; adevărat bărbatul e cap muierei și pentru aceea bărbatul trebuie să o povățuiască

⁵ S. F. Marian, *Nunta la români*, Ed. Saeculum, 2000, p. 524.

⁶ Denis de Rougemont, *Iubirea și Occidentul*, Ed. Univers, București, 1987, p. 460.

⁷ Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german*, Ed. Univers, București, 1995, p. 175.

⁸ Direcția Județeană a Arhivelor Statului Alba Iulia, *Actele Consistoriului - acte neînregistrate 1796-1942*, Fond Mitropolia Română Unită Blaj, doc. 66/1796, doc. 2/1806, doc. 1/1804, doc. 11/1807.

însă muierea nu e slujnică, nu e roabă bărbatului ca să o poată el batjocori cum îi place⁹; bărbatul trebuie să-și iubească muierea ca și Hristos biserica...¹⁰.

Tentația păcatului—cel mai adesea invocat fiind păcatul adulterului—a subminat puternic morala creștină angajând biserica într-o luptă acerbă pentru protejarea codului etic tradițional: mintea omului fraților ce vede, ce aude, ce mirosește, ce gustă, ce pipăie, aceea gândește, aceea pofteste¹¹. Vinovăția pentru adulter a fost atribuită aproape în exclusivitate femeii, în spiritul unei gândiri care își revendica originea în timpurile evului mediu: “încă de poftele trupului mai vârtos se țin muierele decât bărbații¹²...deci în mijlocul muiereilor nu ședea că din haină iese molia și de la muiere răutate a muierei; e lesne din muiere să se nască pierderea omului¹³”. Explicația păcatului are o origine multiplă regăsită în incompatibilitatea psihică și sexuală a soților, dificultatea conviețuirii familiale, diferența intereselor economice sau sociale. Căutarea libertății asociată cu căutarea identității a dat naștere însă unui pericol al extremismului sexual și al acutizării violenței în manifestările comportamentale, de la credință la triumful inconștientului¹⁴. Adulterul, abandonarea căminelor, uciderea partenerului nu reflectă doar un anumit stadiu al crizei ci creează imaginea de ansamblu a moravurilor unei lumi înțeleasă și prin intermediul instinctelor care izbucnind cu violență sparg tiparul etic tradițional marcat de constrângeri.

Definiția juridică a divorțului se referă la acest act ca la un simplu procedeu de finalizare a crizei conjugale care este menit să legitimizeze o stare de fapt deja existentă. Din perspectiva bisericii însă divorțul a fost asociat ideii de revoltă, ruperea de tradiții, de normele moralei creștine ce marca inevitabil trecerea într-o altă dimensiune a existenței—cea a marginalilor.

După instalarea Habsburgilor în Transilvania și unirea cu Biserica Romei s-au îngustat posibilitățile de invocare a divorțului, noua biserică – Biserica Unită – fiind mai exigentă în spiritul unei apropieri mai puternice față de normele moralei catolice încercând impunerea unei discipline severe în materie de divorț. Diferența de exigență dintre greco-catolici și ortodocși a provocat în practică însă fluctuația a numeroase familii de la o confesiune la alta în scopul unei mai ușoare obțineri a pronunțării divorțului¹⁵.

În problema divorțului, Biserica Ortodoxă, în baza normelor dreptului canonic a dovedit o concepție mult mai elastică admițând în caz de stare conflictuală 16 motive care pot justifica ruperea căsătoriei¹⁶. În funcție de gravitate Biserica Ortodoxă distinge trei categorii de impedimente prin care se poate acorda divorțul: motive în urma cărora căsătoria trebuie desfăcută imediat: impotența, călugărirea, ruperea jurământului monahal; cauze pentru care dacă există referințe nu se încheie căsătoria iar dacă au fost tănuite este declarată nulă: consanguinitatea și afinitatea spirituală în gradele oprite, prostul renume, căsătoria dintre un păgân și un creștin; modalitatea de încheiere a căsătoriei: legalitatea sau ilegalitatea ei: răpirea, înșelarea în persoană și sclavia¹⁷.

⁹ Petru Maior, *Predici sau Învețeturi la toate Duminicile și Sărbătorile anului, editate acum întâia dată cu litere latinești după ediția de la Buda de la 1811 de dr. Elie Dăianu*, Cluj, 1906, p. 77. (în continuare abreviat *Predici*)

¹⁰ Gheorghe Șincai, *Adunarea dogmelor credinței cu însemnări de folos*, 1815, Direcția Județeană a Arhivelor Statului Filiala Cluj-Napoca, Fond Blaj, ms. Rom., f. 493.

¹¹ Petru Maior, *Predici*, p. 160.

¹² *Floarea Darurilor*, Studiu, Ediție critică pe versiuni după manuscrise, Traducere și glosar în context comparat, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1992, p. 25.

¹³ Petru Maior, *Predici*, p. 76.

¹⁴ Simona Nicoară, Toader Nicoară, *Mentalități colective și imaginar social*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1996, p. 61.

¹⁵ Toader Nicoară, *Transilvania timpurilor moderne (1680-1800)*, Ed. Dacia, 2001, p. 188 (în continuare abreviat *Transilvania..*)

¹⁶ Adriana Florica Munteanu, *Divorțul la românii ortodocși din protopopiatul ortodox al Turzii-sfârșitul secolului XIX, în Studii de Istorie a Transilvaniei*, Cluj, 1994, p. 176-178.

¹⁷ *Ibidem*, p. 179.

Discursul elitei confesionale românești (am avut în vedere doar elita confesională unită, cea mai reprezentativă pentru segmentul cronologic analizat) în problema divorțului reflectă atitudini diferite în funcție de gradul de atașament la noile valori morale de inspirație catolică sau dimpotrivă consecvența față de valorile tradiționale ale ortodoxismului. Dacă la mijlocul secolului XVIII sub influența catolicismului Biserica Unită, aflată în criză în fața ortodoxiei declanșată de misiunea călugărului sârb Visarion Sarai în Transilvania la un moment dat, în dorința de a se deosebi de atitudinea Bisericii Ortodoxe, prin poziția lui Gherontie Cotore, nu accepta divorțul: “căsătoria întru care nu se poate face despărțanie până ce trăiesc amândoi căsătoriți precum ne învață Hristos și Sfânta Biserică, că aceasta însemnează o împreunare a lui Hristos cu Biserica, grecii foarte lesne o sparg, că pentru oca destul de mică lasă ca să-și poată lua bărbatul altă muiere, măcar că muierea nu i-ar fi murit, așisderea fac despărțanie și despre partea muierei...”; după încheierea conflictului din provincie Biserica Greco-Catolică revenea la respectarea legii Răsăritului, deci și la acceptarea divorțului¹⁸.

Statul, societatea și biserica, forțate de realitatea presantă a condițiilor de trai din cotidian au fost nevoite să accepte sau cel puțin să tolereze tacit ceea ce nu puteau schimba în mod radical. De aceea în ambele biserici românești din Transilvania au fost acceptate divorțul și implicit recăsătoria puternic motivate.”Dacă dintru acestea toate, cu care s-au dovedit cum că la cei de lege grecească tocmai iaste slobod pentru cuvânt de curvie a se despărți omul de muiere și a lua alta, judece acuma cine are suflet: îi fuge unui om muierea cu alt bărbat în țară streină, sau acolo se mărită, el nevinovat rămâne cu vreo câțiva prunci, carii trebuie să-i hrănească, să-i îmbrace, să-i crească, iaste cu slujbă domnească, iaste supus porției și greutăților țării, acesta neavând găzdoaie n-are cum le plini, dară cei mai mulți pofta cea firească îl împinge la dese grele păcate. Acum ce iaste mai rău - se întreba Petru Maior - a slobozi pe unul ca acesta a să căsători în Domnul, au a-l face nefericit și în lumea aceasta, și în cealaltă?”¹⁹.

Principalul motiv acceptat de ambele biserici în desfacerea căsătoriei l-a reprezentat adulterul – căderea din har²⁰ – sau curvia în limbajul epocii, atât cea trupească cât și cea sufletească. În această accepțiune terminologică sunt înglobate situațiile în care un bărbat sau o femeie pot cere despărțania căci “atunci când se face despărțanie pentru curvie nu omul ci Dumnezeu desparte”²¹. “În biserica răsăritului din început au fost obicei pentru curvie a dezlega legătura căsătoriei și pre cel nevinovat al slobozi la altă nuntă”²². Poziția elitelor vremii în chestiune a fost din nou diferită, Gheorghe Șincai rămânând ancorat unei viziuni mai conservatoare nu acceptă ca pricină de divorț decât preacurvia²³ în vreme ce Samuil Micu și Petru Maior care s-au apropiat mai mult prin concepțiile promovate, bazate pe legislația bizantină, de atitudinea bisericii ortodoxe au admis o gamă mai largă de motive pentru desfacerea căsătoriei: adulterul, comportarea rușinoasă, maltratarea, absența de acasă (de regulă perioada era de cinci ani)²⁴ osândirea unuia dintre soți pentru complot, furt, minciună, crimă, curvie sufletească, “adecă alte păcate grele și vini cum iaste închinarea idolilor sau scăderea și rătăcirea de la Dumnezeu”²⁵.

¹⁸ Gheorghie G. Cotore, *Despre Articulușele cele de price*, Sâmbăta Mare, 1746, Biblioteca Academiei Române Filiala Cluj-Napoca, manuscrise. rom. 86, f. 239.

¹⁹ Petru Maior, *Protopopadichia adecă puterea drepturile sau privilegiioanele protopopilor celor românești din Ardeal*, prefață Pompiliu Teodor, ediție îngrijită, studiu introductiv, glosar, rezumat, indici, Laura Stanciu, Alba Iulia, 1998, p. 166-167, (în continuare abreviat *Protopopadichia*).

²⁰ Ilie Moldovan, *Adevărul...*, p. 168.

²¹ Petru Maior, *Predici...*, p. 147.

²² Petru Maior, *Protopopadichia...*, p. 51.

²³ Laura Stanciu, *Căsătorie, moralitate și condiția femeii în viziunea Școlii Ardelene*, în *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 390.

²⁴ Toader Nicoară, *Transilvania...*, p. 185.

²⁵ Petru Maior, *Protopopadichia...*, p. 51.

În vreme ce Petru Maior a lăsat textul lui Iustinian să vorbească de la sine, Samuil Micu a tratat diferențiat cauzele pentru care “muierea se desparte de șederea împreună cu bărbatul său”, distingând următoarele situații: ”dacă va atenta asupra măririi împărătești, dacă va atenta asupra vieții muierii sau fără socoteală o va bate, dacă va umbla să cerce curvia ei vrând să o dea altora să curvească cu ea, dacă o va pârî bărbatul că iaste preacurvă și nu o va putea arăta, dacă va curvi cu altă muieră și dojenindu-l sau părinții muierii sau măcar cine altul nu va vrea să contene și să se înfrâneze și atunci când o parte are boală grea cum iaste lepra, nebunia, când o parte iaste nebună”, Bărbatul era la fel de îndreptățit să ceară divorțul în următoarele situații: ”de va ști muieră pre unii sfātuindu-se asupra măririi împărătești și nu va descoperi bărbatul, de iaste femeia preacurvă și după lege se va arăta că a preacurvit , dacă atentează cineva la viața bărbatului, muieră află și nu-și atenționează bărbatul, dacă muieră sare cu bătaie la bărbat, dacă fără voia bărbatului va rămâne afară de casă fără numai la părinți săi sau cei ce sunt Ei ca nește părinți”²⁶. În prima încercare de drept canonic – *Protopopadichia* – Petru Maior a completat cu următoarele situații: “dacă femeia se află fermecătoare sau omoară pruncul ce îl au laolaltă, dacă prădează casa și risipește averea bărbatului, dacă fură pre bărbat” sau dimpotrivă, “dacă bărbatul iaste preacurvar, ucigaș, fermecător, sau cu păcatul vicleniei osândit, desfăcător de mormânturi, tâlhar sau primitor de tâlhari”...²⁷. Atența trecere în revistă a tuturor situațiilor care și-ar fi putut găsi corespondentul în planul realității trăite denotă preocuparea sporită pentru un domeniu despre care până atunci biserica refuza să vorbească. Acceptarea acestora ca parte inevitabilă uneori în evoluția raporturilor matrimoniale a determinat totodată și efortul aflării unor soluții practice în direcția educării comportamentului uman pentru preîntâmpinarea violențelor sociale și a devianțelor sexuale.

Până în momentul emiterii și intrării în vigoare a decretului lege din anul 1786 referitor la regimul căsătoriilor la românii din Transilvania, Biserica românilor (unită și ortodoxă deopotrivă) a deținut exclusivitatea în ceea ce privește competențele în cauzele matrimoniale. Începând din anul 1783 decretul lege emis de Iosif al II-lea a marcat transferul de autoritate în problema cauzelor matrimoniale exclusiv în forurile de judecată ale Bisericii Unite. Jurisdicția bisericii în chestiune s-a exercitat în scaunele protopopești ca instanța întâi, prin consistoriile diecezane sau arhidiecezane ca instanță a doua și consistoriile mitropolitane ca instanță a treia²⁸. Manifestând o concepție modernă, născută din cunoașterea profundă a realităților din teritoriu, Petru Maior a militat pentru ca protopopii să judece cauzele divorțului și să nu fie încredințate scaunului episcopal unde o bună bucată de timp a hotărât teologul iezuit tributar concepțiilor catolice în problema conflictelor conjugale. “După Unire teologul din coastele vlădicului unit de lege latinească lângă carele au fost cea mai mare putere în Consistoriul Uniților, măcar că în săboarele protopopești se făcea despărțire de tot de căsătorie pentru curvia unei părți, totuși când ajungea cauza la Consistoriul vlădicesc după obicei pentru revizie teologul nu o judeca după legea grecească ci după legea latinească după care căsătoria care au fost o dată statornică de acia încoace nici pentru o pricină nu s-au obicinuit a se desface, pentru aceea nici pentru cuvânt de curvie nu se desfăcea la uniți căsătoria în Consistoriul vlădicesc până a fost teologul” (anul 1773)²⁹.

Spre finalul secolului XVIII prin Legea căsătoriilor (6 martie 1786) competențele care au reglementat problemele căsătoriei și ale familiei au fost în exclusivitate laice. Transferul de autoritate a fost motivat de către principalul pol de putere – statul – în scopul unei organizări mai riguroase a societății și a unui control mai eficient al comunităților în spiritul noilor principii ale absolutismului. Înșușirea acestora de către prima generație intelectual-

²⁶ Samuil Micu, *Despre Căsătorie*, Biblioteca Academiei Române Filiala Cluj-Napoca, Fond Blaj, ms. rom 475, f.413.

²⁷ Petru Maior, *Protopopadichia...*, p.153.

²⁸ Sorina Bolovan, *Biserica și familia la românii din Transilvania în secolul al XIX-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, XXXI, 1992, p. 102.

²⁹ Petru Maior, *Protopopadichia ...*, p. 216.

confesională românească s-a reflectat cel mai bine prin discursul care a îmbinat elementele dublei pregătiri subordonate programului pedagogic oficial. ”Pricinile cele de căsătorie din fire se țin la judecătoria cea politicească, și acolo se cade să se judece și să se căsătorească“, afirma Petru Maior. „Și de au judecat aceste pricini săboarele dintru îngăduința împăraților au făcut aceasta. De unde precum acea putere o pot lua iarăși de la săboare; așa împăratul Iosif al II-lea al romanilor aceste pricini luându-le de la judecătoria cea bisericească le-au fost întors dregătorilor săi celor politicești la anul 1786“³⁰.

Încercând o reglementare cât mai complexă în chestiune, Iosif al II-lea a completat decretul lege din anul 1786 cu alte acte normative înscrise aceleiași direcții: decretul din 12 octombrie 1786 care reglementează procedura divorțului când una dintre părți nu acceptă despărțirea, decretul din 5 iulie 1787 prin care se reglementează divorțul în cazul căsătoriilor mixte (ortodocși–protestanți), ordonanța Guberniului Transilvaniei din 5 februarie 1789 emisă în baza unui decret al lui Iosif al II-lea prin care se reglementează procedura anchetei prealabile în caz de divorț³¹.

Partea a doua a decretului din 6 marie 1786 cuprinde referiri generale asupra procedurii de divorț și a etapelor sale. Elaborat de juriști de specialitate discursul puterii civile, gândit de pe poziții raționaliste s-a dorit a realiza o ordonare clară și eficientă într-o problemă atât de controversată la vremea respectivă nu numai din punct de vedere moral dar mai ales confesional.

Textul legislativ impunea diferențierea netă între noțiunile de anulare a căsătoriei și divorț. Articolul 41 al decretului proclama în spiritul moralei creștine indisolubilitatea de principiu a contractului matrimonial (“contractul căsătoriei este indisolubil orându-se să înceapă și ambii soți sunt legați să trăiască și să fie puternici încât sub nici un pretext să se poată despărți“)³², dar ținându-se cont cu atenție de realitățile posibile prevederile admiteau și derogări de la regula generală.

Cea mai importantă derogare care anula validitatea căsătoriei și o întrerupea era cazul impotenței, incapacitatea uneia sau a alteia dintre părți de a putea îndeplini principala obligație a căsătoriei: împreunarea carnală³³. Cazurile aduse în fața justiției seculare – devenită unica autoritate în domeniu – pentru anularea contractului matrimonial în baza acestui motiv erau mai întâi examinate de “experți medicali, chirurghi, obstetricieni“ în vederea certificării sigure a cauzei invocate³⁴. Sistemul legislației matrimoniale oferea posibilitatea anulării căsătoriei numai în “cazurile de impotență permanentă, desăvârșită sau moștenită“³⁵; în situațiile în care aceasta nu putea fi certificată cu precizie prevederile impuneau soților trei ani de coabitare obligatorie și doar dacă la sfârșitul acestei perioade impotența persista soții erau absolviți de “lanțurile căsniciei“³⁶. Conform dispozițiilor legislative erau respinse cazurile unde impotența, deși certificată, putea fi tratată medical³⁷. Anularea căsătoriei se realiza și în situațiile în care validitatea contractului matrimonial era considerată în dubiu³⁸ (în practică era vorba de căsătoria ascunsă). Din momentul anulării de către justiție a contractului

³⁰ *Ibidem*, p. 140.

³¹ A Răduțiu, L. Geymant, *Repertoriul actelor oficiale din Transilvania 1701-1847*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, acte emise în perioada 1780-1790.

³² *Contractus matrimonialis*, Sibiu, 1786, Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, CRV 1285, art. 41. (decret imperial în 62 de puncte emis în timpul lui Iosif al II-lea, prin care se reglementează regimul căsătoriilor în Transilvania)

³³ *Ibidem*, art. 42.

³⁴ *Ibidem*, art. 43.

³⁵ *Ibidem*, art. 44.

³⁶ *Ibidem*, art. 44.

³⁷ *Ibidem*, art. 45.

³⁸ *Ibidem*, art. 46.

matrimonial persoanele erau absolvite de orice obligație având deplina libertate în contractarea unei noi căsătorii³⁹.

Ca motive de divorț textul decretului prezintă o paletă mai restrânsă, cu o accepțiune mai generală și ușor interpretabilă: violențele conjugale, ura de moarte, imposibilitatea coabitării sau “aplecarea unei părți spre crimă și obiceiuri stricate”⁴⁰, noțiune ce trimite în primul rând la cazul adulterului. Spre deosebire de legislația ecleziastică, cea iosefină nu a inclus cauzele ce țin de “curvia sufletească” (închinarea la idoli, pruncuciderea, vrăjitoria, profanarea mormintelor), acestea intrând sub incidența altor norme de drept.

Discursul oficial, în baza dezideratului de formare a unui nou climat socio-moral, se constituie într-o pledoarie pentru toleranță și bună înțelegere între soți care, în spiritul normelor creștine să fie capabili prin rațiune să depășească toate dificultățile inerente vieții conjugale⁴¹. Apelul era cu atât mai insistent cu cât politica imperială pe domeniul vieții matrimoniale a acordat o atenție specială copilului ca principal factor de echilibru al raporturilor conjugale.

Sistemul legislativ iosefin prevedea rezolvarea cauzelor matrimoniale exclusiv prin puterea justiției, singura în măsură să admită separarea legală a soților. Textul decretului nu include, din păcate, și o prezentare strictă a instanțelor civile de judecată în cauzele matrimoniale și nici o ierarhizare a lor în funcție de gravitatea cazului. Se specifică însă că eludarea prevederilor legislative de către părțile legate prin contract matrimonial și care doresc din diverse motive desfacerea lui prin mijlocirea altei autorități decât cea civilă duce la nerecunoașterea separării dintre soți...”partea lezată este sfătuită să meargă pe drumul justiției și să ceară ajutor și protecție⁴²... căci ... separarea nu poate fi legală în afara acordului instanței judecătorești...”⁴³.

Din analiza decretului imperial a rezultat posibilitatea întreruperii imediate a contractului matrimonial (în urma introducerii acțiunii de divorț) în cazul tentativei de crimă asupra unuia dintre soți de către celălalt precum și în cazul comiterii și dovedirii adulterului: “admitem ca în cazul în care unuia dintre soți îi este întinsă o capcană asupra vieții de către celălalt sau aceste comite adulterul partea lezată poate cere dezlegare totală de lanțul matrimonial iar dacă fapta a fost dovedită judecătorul matrimonial anunță suprimarea legăturii”⁴⁴. Din prescripțiile legislative a rezultat faptul că divorțul nu putea fi cerut decât de partea lezată și în situațiile considerate în principiu fără ieșire. Procedura de divorț era compusă din mai multe etape, prima și cea mai importantă fiind separarea de pat și de masă pe o perioadă nedeterminată de timp (în practică de regulă doi ani) după care acțiunea era reluată în fața judecătorului matrimonial, singura autoritate în materie de soluționare a cauzelor matrimoniale. Momentul separării fizice era precedat în toate cazurile de încercările de reconciliere făcute în fața unei autorități morale civile – defensorul matrimonial⁴⁵ – sau ecleziastice. Un rol foarte important în această problemă, în ciuda caracterului neoficial, îl juca preotul, personaj delegat cu o putere persuasivă foarte mare indiferent de moralitatea sa pe care nu ne propunem aici să o luăm în discuție. Continuarea acțiunii de divorț era în mare măsură influențată de o serie de factori: cel economic legat de cheltuielile pe care le implica un asemenea demers, problema copiilor, divizarea proprietății și nu în ultimul rând aspectul socio-moral concretizat prin oprobiul public la care erau supuse persoanele divorțate. Procedura era cu atât mai greoaie în cazurile unde lipseau sau erau considerate insuficiente probele incriminatorii. Dincolo de acești factori, separația de pat și de masă a persoanelor

³⁹ *Ibidem*, art. 48.

⁴⁰ *Ibidem*, art. 50.

⁴¹ *Ibidem*, art. 49.

⁴² *Ibidem*, art. 50.

⁴³ *Ibidem*, art. 51.

⁴⁴ *Ibidem*, art. 55.

⁴⁵ *Ibidem*, art. 49.

căsătorite pentru o perioadă de timp constituia și un bun prilej de reflecție asupra problemelor din cuplu. Precaritatea condițiilor de trai din cotidianul lumii rurale reprezintă un argument care ne îndreptățește să credem - în ciuda unei insuficiente verificări de arhivă - că nu de puține ori se revenea asupra deciziei de continuare a procedurii de divorț, gest care nu putea fi decât salutat de către cele două instituții fundamentale reprezentate prin autoritatea laică și cea ecleziastică.

Conform prescripțiilor legislative fiecare cauză matrimonială era adusă în fața judecătorului matrimonial spre soluționare. Audierea cauzei se făcea prin mai multe înfățișări, hotărârea acordării divorțului necesitând în practică o perioadă lungă de timp deoarece la fiecare înfățișare, în spiritul moralei creștine, îndemnul acestuia era unul spre reconciliere. La aceasta se adaugă și faptul că autoritatea civilă – judecătorul matrimonial – rămânea în gândire tributar normelor de drept canonic romano-catolic, mult mai rigide în problema divorțului. Dacă se ia în calcul și problema copiilor rezultați din căsătorie, subiect important în politica imperială a vremii, putem întregii viziunea de ansamblu care lasă să transpară gradul sporit de dificultate în adoptarea unei asemenea decizii. În privința tutelei asupra copiilor, atât în cazurile unde căsătoria era anulată cât și în cele unde era desfăcută prin pronunțarea divorțului, documentul nu face referiri precise insistându-se însă asupra rolului jucat de ambii părinți în educația copiilor și asupra protecției lor⁴⁶. În practică judecătorii cauzelor matrimoniale s-au găsit de multe ori în dificultate neștiind după care normă de drept canonic să judece cauza și să dea sentința. În aceste condiții decretul lui Iosif al II-lea din anul 1787 a încercat o mai bună explicitare a procedurii stabilind ca procesul de separare a soților să fie judecat după normele canonice în care aceștia și-au început căsătoria⁴⁷.

Revenind la prevederile decretului imperial din 6 martie 1786, trebuie menționat că documentul nu face precizări nici în privința aspectului economic pe care îl implică acțiunea divorțului și anume divizarea proprietății această problemă menționându-se doar în formula “aranjarea pretențiilor”⁴⁸.

În principiu în urma pronunțării divorțului părțile erau declarate libere⁴⁹, pasul următor în majoritatea cazurilor constituindu-l recăsătoria. Trebuie menționat din nou pentru o mai bună percepție asupra problematicii abordate că stadiul actual al cercetărilor nu a permis nu a permis elaborarea unor date referitoare la frecvența solicitării divorțului de către o parte sau alta a partenerilor conjugal. Existența sa reflectă însă acea fragilizare afectivă care are ca sursă discrepanțele dintre trebuințele și aspirațiile înscrise în forma proiectului uman și mecanismul adesea deficitar prin care societatea răspunde acestor trebuințe și aspirații⁵⁰.

Din momentul aplicării decretului din martie 1786, cele două biserici românești din Transilvania (unită și ortodoxă) s-au aliniat reglementărilor oficiale. În cazul comitatului Alba, spre exemplu, în protocolul consistorial, pe perioada 1786-1790, lipsesc procesele matrimoniale; ele sunt prezente înainte și după această perioadă. Aceasta nu înseamnă că în tot acest segment cronologic nu a existat nici un caz de divorț ci reflectă în mod clar transferul de autoritate⁵¹ precum și exercitarea acestei autorități în forurile civile de judecată.

Analiza decretului în această problemă, a divorțului, a reflectat în primul rând impunerea exclusivă a autorității laice, care s-a dorit mai eficientă, într-un domeniu al vieții private în care până în acel moment Biserica deținuse controlul exclusiv. Lucrarea de față nu a inclus și o analiză a surselor care au stat la baza elaborării legislației cu caracter matrimonial – avem în vedere surse în materie de drept canonic și aspecte ale legislației de gen –

⁴⁶ *Ibidem*, art. 48, 53, 58.

⁴⁷ Octavianus Bârlea, *Ioannes Bob -Episcopus Fagarasiensis (1783-1830)*, Frankfurt am Main, p. 1997.

⁴⁸ *Contractus Matrimonialis*, art. 60.

⁴⁹ *Ibidem*, art. 53.

⁵⁰ Carmen Cătălina Ioan, *Fragilizarea afectivă*, Ed. Ankarom, Iași, 1995, p.43.

⁵¹ Direcția județeană a Arhivelor Naționale Alba Iulia, *Registrul de evidență contemporană, Protocol consistorial*, tomul II, 1787-1791.

anterioare sau de inspirație occidentală. Accentul a căzut pe defalcarea discursului oficial deja elaborat, ambivalent ca origine dar unic în conținut și finalitate. În materie de drept canonic, majoritatea surselor care au stat la dispoziția juriștilor statului, determinând atitudinea puterii civile vis-à-vis de problemele matrimoniale fiind de inspirație catolică conduc spre ipoteza îngreunării pe cât posibil a procedurii de divorț, măsura răspunzând astfel dezideratului de ordonare și modernizare a societății în sensul unui control mai riguros pornind de la cuplu și reglementarea relațiilor familiale.

Cele două tipuri de discurs reflectă preocupările pedagogice ale unui demers care se dorește a fi în legătură directă cu realitățile lumii înconjurătoare spre a o descoperi și transforma. Obiectivul reformismului iosefin pe segmentul vieții private matrimoniale s-a completat fericit la vremea respectivă cu cel al Bisericii interesată de necesitatea unei reforme morale și ordonarea căsătoriei în jurul valorilor de sorginte creștină ceea ce explică strânsa colaborare a celor doi poli de putere în acest domeniu.

ANA MARIA ROMAN-NEGOI
Universitatea „1 Decembrie 1918”
Alba Iulia

**THE PROBLEM OF DIVORCE AT THE ROMANIANS FROM TRANSYLVANIA IN
THE 18TH CENTURY. THE CONSTRAINTS OF THE CHURCH AND THE
POINT OF VIEW OF THE REFORMIST STATE**

SUMMARY

The paper aims at approaching the evolution of matrimonial relations in Transylvania in the 18th century from the perspective of two complementary types of discourse, that of the Greek Catholic confessional elite, which represents the point of view of the United Church in the matter of divorce and the official point of view, that of the civilian power expressed by decrees, laws, provincial injunctions. Without aiming at checking the provisions issued by the two powers in the field of private life, the paper attempts to glimpse the way the regulations issued by the two authorities completed each other in the passage from old times to new ones with a view to ensuring a new moral climate.

The field of matrimonial legislation in Transylvania at the end of the 18th century turned out to be a fertile one, perfect for an investigation which could reveal a new dimension in perceiving the reforms of Joseph the second.